

Helmut Müller-Enbergs: DDR:s militära underrättelsetjänst på uppdrag i Sverige

Det var inte bara Stasi, DDR: utlandspionage Hauptverwaltung A, HV A, som opererade i Sverige. Det fanns ytterligare en organisation som det inte talas så mycket om, nämligen den militära underrättelsetjänsten *Verwaltung Aufklärung, VA*, som var underställd DDR:s försvarsministerium Nationale Verteidigung. När man talat om *VA* handlar det för det mesta om militärattachéerna, som var självklara vid mellanstatliga, diplomatiska kontakter. De flesta förmodades ha en bakgrund inom underrättelsetjänsten.

DDR:s förste militärattaché i Sverige var överste Werner Mitschke. När han började sin verksamhet vid DDR-ambassaden i Stockholm anordnades en festlig mottagning i mars 1974, där också den svenske arméchefen general Carl Eric Almgren (1913–2001) deltog tillsammans med svenska generaler och andra höga officerare. Även medlemmar ur regeringen och andra officiella personer var inbjudna. Den ledande dagstidningen i DDR *Neues Deutschland* skrev översvallande om festligheterna ”Cocktail för svenska militärer på DDR-ambassaden i Stockholm”.²³⁰

Men i själva verket torde DDR:s underrättelsetjänst ha varit aktiv i Sverige redan 1971, eftersom överstelöjtnant Karl-Heinz Gutte, assistent hos DDR:s militärattaché 1982–1984, lär ha uppehållit sig i Sverige från 1971. Hur det nu än må vara, Mitschke efterträddes av den självmedvetne överste Günter Lehmann, som – mot all tidigare praxis – klart avböjde att anställa sin hustru som sekreterare.²³¹

1982 blev överste Bruno Grahl militärattaché i Sverige och han i sin tur efterträddes av överstelöjtnant Günter Funk²³², se nedan.

Tabell 1: DDR:s militärattachéer i Sverige²³³

Tid	Namn
1973–1977	Oberst Werner Mitschke
1977–1982	Oberst Günter Lehmann
1982–1986	Oberst Bruno Grahl
1986–1990	Oberstleutnant Günter Funk
1990	Fregattenkapitän Werner Schanner

Militärattachéns uppgift var att utnyttja de legala möjligheterna att skaffa information i Sverige. Främsta intresset gällde militära frågor som rörde DDR, Östeuropa och Sovjetunionen. Det gällde att parallellt med det vanliga underrättelsearbetet observera tendenser inom säkerhets- och militärpolitik.²³⁴ Av de östtyska agentrapporterna framgår att svensk industri var starkt beroende av amerikansk högteknologi. Av speciellt intresse för DDR var – av de östtyska agentrapporterna att döma – följande industrier: ”Ericsson, JAS-Gruppen, Volvo-Flygmotorer, Saab-Scania och FMV”.²³⁵

Ett uppmärksammat fall med anknytning till DDR:s underrättelsetjänst var en svensk med täcknamnet *Apostel* som agerade som kontaktperson 1975–1984. I hans Stasiakt omtalas han som utbildad posttjänsteman, bosatt i Karlskrona med arbete på Marinmuseet. Enligt uppgift var han medlem i *VPK, Vänsterpartiet Kommunisterna*, som vid den här tiden orienterade sig mot Eurokommunismen. *Apostel* hade själv tagit kontakt med överste Werner Mitschke 1974. Men samarbetet med *Apostel*, som medlem i svenskt kommunistparti, avbröts 4 december 1984, främst av säkerhetsskäl. Den Operativa Säkerhetsavdelningen inom DDR:s militära underrättelsetjänst hade kommit fram till bedömningen att det fanns ”allför många säkerhetsrisker” och den centrala ledningen beordrade återhållsamhet. Om *Apostel* åter sökte kontakt skulle man inte reagera. Mycket riktigt sökte *Apostel* senare kontakt med DDR:s militärattaché överste Bruno Grahl. *Apostel* ringde honom vid upprepade tillfällen,

överlämnade en strängt hemlig telefonlista och sände honom även i slarvigt inslaget paket ”militärt material”, bland annat uppgifter om svenska marinens fartygspositioner. Detta väckte naturligtvis förvånat intresse vid DDR:s kontraspionage och *Apostel* bedömdes och inordnades i kategorin Provokatör.²³⁶ Om *Apostel* som ”tidsinställd bomb” och misstankarna om att han var dubbelspion och användes av svenska säkerhetspolisen, se sid. 134 f.

Officerarna

Fler uppgifter om DDR:s militära underrättelsetjänst återfinns i en autentiskt bedömd rapport från *Underavdelning 6/2* som vid den här tiden kring 1982 var ansvarig för det operativa arbetet i Sverige.²³⁷ *Avdelning 6/2* var annars ansvarig för det operativa arbetet i Danmark, Finland och Norge.²³⁸ I den här rapporten anges 1974 som startpunkt för militärspionaget, *Auslandsapparat* (AA). Inom denna avdelning tjänstgjorde från 1977 den tidigare nämnde militärattachén överste Günter Lehmann, dennes assistent överlöjtnant Karl-Heinz Gutte samt en instruktör och lastbilschaufför, fänrik Landgraf (efter 1980). 1985 inplanerades även två legalister, det vill säga personer med legal täckmantel.²³⁹ Dessutom fanns där ytterligare en legalist, en löjtnant som arbetade från 1980 och fram till 1985, inte under sitt faktiska namn utan under täcknamnet *Heber*. Våren 1982 skulle ytterligare en legalist *Hering* tillkomma.²⁴⁰

Legalisten *Heber* var andre sekreterare vid DDR:s ambassad i Stockholm med ansvar för inrikespolitiska frågor från oktober 1980. Men det var först i samband med att han utnämndes till löjtnant 1 oktober 1981 som han kunde arbeta under legal täckmantel. Till att börja med var han tvungen att sätta sig in i sin täckfunktion, det officiella diplomatiska uppdraget. Först därefter fick han handleda agenter. I och med att han hade legal täckmantel kunde han även delvis leda spaningar och operativa operationer för att skaffa militärpolitisk information om det nordeuropeiska området. Hans ledningsofficer var militärattachén överste Günter Lehmann.²⁴¹

Det operativa nätet i Stockholm och Göteborg (1979–1981)

DDR:s militära underrättelsetjänst handledde personer både från DDR-ambassaden i Stockholm och från DDR-Handelscentrum i Göteborg. Sammanlagt var det sju personer som överstelöjtnant Günter Funk hade ansvar för som ledningsofficer innan han tillträdde sin tjänst som militärattaché.

Tabell 2: Agentnät (1979–1981)

Kategori	Täcknamn	Datum för tillträde	Ledningsställe
VP-V	<i>Amsel</i>	15.10.1980	Stockholm
VP-K	<i>Archiv</i>	25.09.1980	Stockholm
VP-K	<i>Arnold</i>	25.09.1980	Stockholm
VP-K	<i>Arena</i>	01.10.1981	Stockholm
VP-K	<i>Adel</i>	01.10.1981	Stockholm
VM	<i>Inka</i>	05.11.1979	Göteborg
VM	<i>Irmer</i>	05.11.1979	Göteborg
VM	<i>Ignatz</i>	22.08.1981	Göteborg

Förkortningen **VP-V**, *Vorgesehene Vertrauensperson*, anger att militära underrättelsetjänsten planerar att värva personen som agent, **VP**, *Vertrauensperson*. **VP-K** visar att personen var **K**andidat på väg att bli **VP** och kunde därmed sättas in direkt för informationsuppdrag. Om personen redan var värvad och aktiv inom informationsökning användes förkortningen **VM**, *Vertrauensmann*. Om de många hemliga kryptiska förkortningarna för de olika agenternas grader, som de själva – ofta ovetande – genomgick från *Kandidat/Legalist* upp till *Einsatzkader*, se Wegmann *Militäraufklärung*, s. 284f., (2005): se vidare även Andreas Kabus: *Auftrag Windrose. Der militärische Geheimdienst der DDR*, Berlin 1993, s. 127 f.

I rapporten från *Underavdelning 6/2* inom *VA* behandlas även fallet *Apostel* som tidigare nämnts, men ur ett tidigare tidsperspektiv, år 1982. *Apostel* var då ännu *Kandidat*, ännu inte s.k. *agenturisk medarbetare*, en nivå som han uppnådde 12 oktober 1981. Enligt dokumenterade personuppgifter var han reservofficer och anställd vid Marinmuseet i Karlskrona. Han var medlem i Centerpartiet med omvittnad ”progressiv grundinställning” och engagemang för svensk Nato-anknytning. Enligt rapporten baserades hans politiska inställ-

ning på en övertygelse om ”folkgemenskap”. Han hade en bred kontaktkrets i örlogsstaden Karlskrona, svenska flottans huvudbas. Att han även skulle ha varit med i VPK, Vänsterpartiet Kommunisterna, noteras inte i rapporten. I stället framhålls ett annat ”riskmoment”: Han hade själv sökt upp överste Werner Mitschke och självmant erbjudit samarbete. En person som på det viset opå kallat, på eget initiativ dyker upp och erbjuder sina tjänster betraktades med misstänksamhet. Personundersökningar genomfördes och avsikten var att han skulle kallas till ett möte i DDR. Att det var *Underavdelning 6/2* i Berlin som handledde *Apostel*, inte DDR-ambassaden i Stockholm, förklarar varför *Apostel* inte finns med i förteckningen över det militära agentnätet ovan.

Annorlunda var situationen för VP-Kandidaten *Adel*, som finns med i militära underrättelsetjänstens akter från och med 1 oktober 1981. *Adel* var enligt akterna överstelöjtnant och yrkesofficer inom svenskt militärväsen. Om honom heter det: ”Han har goda kontakter med personer inom svenska svenska armén och har tillgång till operativt intressanta dokument. Hans operativa möjligheter kommer att öka genom att man inom nära framtid räknar med att han kommer att förflyttas till operationsobjekt.” Enligt *Adels* akt användes han redan för informationsinhämtning. Kontakten borde byggas ut och stabiliseras genom ”redan existerande överensstämmelser i fråga om politiska åsikter”. Hans ledningsofficer var överste Günter Lehmann.

Ytterligare en person som var knuten till DDR:s militära underrättelsetjänst i Sverige var VP-Kandidaten *Arens*. Denne arbetade som busschaufför i centrala Stockholm samtidigt som han studerade på distans vid Stockholms universitet. Han var medlem i redaktionen för en vänsterorienterad studenttidsskrift *Spezial* och bekräftad VP-Kandidat från 1 oktober 1981. I dokumentationen om honom kan man läsa: ”Han har goda kontakter med progressiva personer och även kontakter med Fredsrörelsen.” Efter avslutade studier avser han att arbeta som fredsforskare eller som hjälparbetare i utvecklingsländer. Han används ”för personundersökningar och mindre spaningsoperationer”. Ansvarig ledningsofficer var överstelöjtnant Karl-Heinz Gutte, som var assistent åt DDR:s militärattaché i Sverige.

Mer om innehåll i militärattaché-rapporterna, om konsekvenserna bl.a. för svenska polisen efter mordet på Palme, se s. 322–325 i den här boken.

Resumé

Av arkivdokumenten framgår att inom DDR:s militära utlandsspionage, *Auslandsapparat 1980/81* opererade i Sverige AM-Kandidaten *Apostel* och VP-Kandidaterna *Adel* und *Arens*. Tack vare dessa lyckades DDR få fem underrättelserapporter, som bedömdes som *Värdefulla*, 21 underrättelserapporter som bedömdes *Av medelvärde* och 26 som *Användbara*. Det innebar inte något verkligt banbrytande, men enligt rapporten från Avdelning 6/2 förtjänade det att framhävas att rapporteringen om Nato-staterna Norge och Danmark kraftigt förbättrats. Samtidigt visar detta: Det var inte bara Stasi, DDR:s Säkerhetstjänst MfS, som var aktiv i Sverige utan även DDR:s militära underrättelsetjänst VA, *Verwaltung Aufklärung*.